

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 343.211.3(358)+340.15(358)+252.1
DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v5.2022.1>

Н. Єфремова,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІДЕЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ У МІСТАХ-ДЕРЖАВАХ ШУМЕРУ

Постановка проблеми. Права людини є складним, багатовимірним явищем з давньою історією. У різні епохи проблема прав людини сприймалась неоднозначно, незмінно залишаючись гостро дискусійною до сьогодні. Історія людської цивілізації демонструє нам, що кожна історична система права включала і включає певну юридичну концепцію людини як суб'єкта права та відповідні уявлення про її права, обов'язки і свободу [1, с. 18–19]. Сьогодні ступінь і характер розвиненості прав людини у певному суспільстві прийнято визначати рівнем розвитку в ньому права, економіки й інших факторів. Але права людини – явище не тільки юридичне, а й соціально-історичне. Сучасна постановка питання про права людини з усіма притаманними їй особливостями спирається на багатий попередній досвід людства, насамперед у галузі правових форм організації суспільного та державного життя людей, правового способу регулювання їхніх соціальних відносин та релігійно-культурних орієнтирів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню історії становлення прав людини присвячені численні наукові праці, зокрема таких визначних учених, як А. Робертсон, Д. Донеллі, Д. Меррілз, Д. Макгре-

гор Бернс, Д. Холт, В. Копейчиков, М. Козюбра, Л. Луць, П. Рабінович, О. Скакун, В. Тацій, Ю. Бисага, М. Палінчак, О. Мироненко, М. Луцький та ін., але в сучасних умовах проблематика прав людини набула статусу інтегрального спрямування юридичних досліджень, важливого для подальшого розвитку теоретичного та галузевого правознавства [1, с. 123]. Обрана тема є достатньо дослідженою в рамках окремих періодів або документів, але комплексних робіт, що дають оцінку проблеми з історико-правової точки зору, й досі бракує. Водночас звернення до цієї проблематики та подальше дослідження історії розвитку доктрини прав людини є актуальним завданням науки про державу і право.

Формулювання мети статті. З'ясування витоків і особливостей формування ідеї про захист особистих прав людини в окремих країнах Давнього часу в міждисциплінарному вимірі теорії, історії та філософії права.

Виклад основного матеріалу. Актуальність вивчення сьогодні історії виникнення поняття «права людини» та їх законодавчого забезпечення в країнах Європи пояснюється цілою низкою обставин, серед яких можна назвати і загострення зброй-

них конфліктів, і руйнівні наслідки екологічно-кліматичної кризи планетарного масштабу, й інші проблеми.

В сучасній вітчизняній юридичній науці існують різні уявлення про поняття, природу та різновиди прав людини. Досить часто права людини розуміють як «Можливості вибору особою певної поведінки для забезпечення свого нормального існування і розвитку, закріплені в законах, інших правових актах держави і міжнародних документах, обумовлені рівнем економічного, соціального, духовного і культурного розвитку суспільства». Тут доцільно нагадати, що попередниками слова «права» в історії юриспруденції були слова «вольності» та «привілеї» [2, с. 10].

Досить складною сьогодні є й класифікація видів прав людини, наприклад, за видами, групами прав, колом осіб, обсягом, поколіннями тощо. Визнання державою прав людини і відповідне законодавче оформлення залежало від рівня розвитку суспільства, форми правління та політичного устрою, культури права та релігійних настанов. На думку В. Кожан, у найбільш загальному трактуванні «...основними правами людини є універсально визнані цінності, закріплені міжнародними конвенціями та конституціями держав» [3, с. 25]. З історико-правової точки зору, права людини є найважливішим показником громадської динаміки – процесів модернізації та глобалізації світу.

Прийнято вважати, що в первісних колективах основну роль грали стосунки співпраці, а не стосунки власності. Питання про права і свободи особи не виникало, оскільки цей ранній період антропосоціогенезу характеризувався колективізмом у виробництві й розподілі, відсутністю соціальної нерівності, низьким рівнем суспільної свідомості та іншими обставинами. Неможливим здавалося розшарування племені й роду на різні класи, що обумовлено властивостями економічного базису

первинного суспільства [4, с. 246]. Але громадське життя за тих часів не було анархічним. Взаємовідносини як усередині роду, так і між племенами регулювалися звичаями, в яких фіксувався досвід поведінки, накопичений поколіннями. Дотримання звичаїв відповідало потребам усього суспільства, тому їх забезпечення не потребувало спеціального апарату примусу. Будь-який відступ від загальноприйнятих настанов (традицій) суперечив інтересам роду, отже викликав колективне засудження.

Складний рух щодо захисту особистості та її гідності, щодо права кожного самостійно влаштовувати своє життя, є найважливішим показником прогресу державно-правового співжиття. Він пройшов тернистий шлях, адже в різні епохи проблема прав людини, незмінно залишаючись політико-правовою, набувала іноді релігійного, або етичного, або філософського звучання залежно від соціальної позиції певних груп, що перебували при владі.

Сьогодні важко навести точну дату появи перших правових норм, укладених для впровадження захисту прав людини. В історико-правовій науці існує думка, що права є результатом історичного процесу еволюції суспільних відносин. Тривалий звичай з часом конкретизувався в конкретній формі права [5, с. 329], і вивчаючи історію стародавніх цивілізацій можна знайти чимало цікавих прикладів.

Так, дослідники Давньошумерської цивілізації ще в середині ХХ ст. довели, що під час правління деспотичної династії Ур-Нанше, яка прийшла до влади близько 2500 до н. е., деякі її представники заради прославлення себе та своєї держави вдавалися не лише до розв'язання війн, а й до тотального розорення власних підданих. Унаслідок такої політики громадяни Стародавнього Лагаша втратили свої політичні та економічні свободи [6, с. 177–178]. Ситуацію

почав змінювати новий правитель – Урукагіна, який повернув громадянам їх права та свободу, поклавши край свавіллю митарів і лихварів. Цей правитель належав до представників аристократії Лагаша. Його батько – Енгільса, був великим сановником, а сам Урукагіна був свояком царя Лугальанди з династії Ур-Нанше [7]. На жаль, ми не можемо точно встановити справжнє ім'я цього правителя. У шумерському ієрогліфічному письмі одним і тим самим знаком позначали кілька слів. Відтак другий ієрогліф імені нового правителя міг означати і «рот», і «слово», і «голос». На думку українського дослідника О. Мустафіна, ім'я правителя звучало, скоріше, як «Уругугіна» – «справжній голос народу» [7]. Таке припущення вбачається цілком обґрунтованим, враховуючи бажання нового правителя одразу задекларувати свою політичну програму.

На народних зборах його було проголошено лугарем з фактично необмеженою владою. Він віддавав накази, які мали виконувати усі піддані, але вони не оформлювались у закони. Інформацію про ці події було виявлено в клинописному документі, написаному одним із переписувачів архіву правителя з нагоди освячення нового каналу, та у двох інших джерелах.

Тут доцільно нагадати, що до наших часів збереглися три глиняні конуси доби ранньодинастичного Шумера з написами царя Урукагіни. Їх було датовано першим роком його царювання в Лагаші. Конус «А» зберігся погано, до того ж він містить лише інформацію про побудовані та відновлені споруди. Конуси «В» та «С» містять законодавчу декларацію Урукагіни з докладним переліком усіх правопорушень до його правління та всіх новацій від початку його царювання [8, с. 286].

На конусі «В» написано, що Урукагіна не обмежився відкликанням збирачів податків і чиновників-паразитів. Він поклав край несправдливостям і гнобленню, яких зазнавали бідняки з боку багатіїв [6, с. 179]. Там же можна прочитати: «Будинок простої людини був поруч із будинком “великої людини”. “Велика людина” сказала йому: “Я хочу купити твій дім”. Якщо проста людина, коли той захоче купити її будинок, скаже: “Заплати мені ту ціну, яку я вважаю справедливою”, і якщо пан не купить будинок, цей пан не повинен “зганяти зло” на простій людині» [6, с. 180].

Крім того, Урукагіна очистив місто від лихварів, злодіїв і вбивць. У тексті конусу «В» це записано так: «...якщо син бідняка збудує рибну запруду, ніхто не вкраде тепер його рибу». Жоден багатий чиновник не наважиться більше вриватися до саду «матері бідняка», обтрушувати дерева і забирати плоди, як було раніше. Нарешті, демонструючи непохитність своїх намірів, Урукагіна здійснив обряд укладання священного договору з богом Лагаша Нінгірсу, щоб «сироти та вдови не страждали більше від свавілля сильних людей» [6, с. 180].

У наступні роки правитель прагнув ще більше поглибити та вдосконалити свої реформи. Він зміцнив право «нижчих» воїнів на їхні володіння, зробив деякі зміни в «сімейному праві». Борючись з пережитками матріархату, він обмежив права жінок: якщо раніше жінка мала право на розірвання шлюбу, а також могла мати двох чоловіків, то згідно з новими приписами це суворо заборонялось.

В основі реформ таких правителів, як Енметени та Урукагіни, лежить категорія «ама-гі» – «повернення до матері», що тісно пов'язувалась з уявленнями Давньої Месопотамії про сутність життя. Тут доцільно відзначити, що мислителі Шумера не створили чіткого філософського вчення і не мали досить ясної системи моральних принципів чи заповідей. У шумерів не було спеціального зводу етичних норм. У світогляді шумерських мис-

11

лителів людина та її призначення не були значними об'єктами: вважалось, що людина виліплена з глини богами лише для того, щоб всіляко прислужувати їм, щоб ті могли займатися своїми справами. Життя, згідно з таким світоглядом, сповнено невідзначеності та повністю залежить від волі богів.

Шумерів ніколи не хвилювала складна проблема свободи волі – одна з основних моральних проблем, що найбільше хвилювали філософів Заходу. Цілком переконані в тому, що боги створили людину лише для особистого задоволення, мислителі Шумера визнавали підлеглу роль людини так само непохитно, як і аксіому про те, що кінцевою долею людини є смерть, а долею богів – безсмертя. Водночас аксіома, нібито в житті усе повторюється згідно визначеного богами часу, була непохитною.

Отже категорія «ама-гі» – «повернення до матері» – заслуговує на увагу істориків права для кращого розуміння не лише процесів еволюції власне права, але й процесів здійснення соціальних реформ у Давній Месопотамії. Так, у написах Енметени та Урукагіни, як і в деяких інших шумерських юридичних текстах, неодноразово зустрічаються твердження про «повернення до матері» в розумінні звільнення боргових рабів, звільнення громадян від покарань, повинностей чи сплати податків.

Вже у післяшумерський час правителі I династії Ісіна періодично проголошували «ама-гі» (аккад. *andurārum*, або *mīšarum*) як прояв «священної справедливості», як повне очищення часу від боргових зобов'язань або від угод про кабальне рабство, як прощення недоїмок з податків і зборів, а іноді й скасування угод купівлі-продажу полів та повернення їх первісним власникам [9, с. 326]. Коріння такого політичного оновлення часів, безперечно, лежить у шумерській традиції, з якої до нас

дійшов лише один зафіксований приклад очищення часу від подій, це текст «реформ» Урукагіни, викарбуваний на кам'яному конусі.

В алегоричній, церемоніальній промові цар фактично закріплює там три факти: скасування боргових зобов'язань щодо виплати ячменю з відсотками, відновлення старого храму та звільнення з поверненням додому громадян інших міст. У всіх трьох випадках відбувається скидання часу і життя починається спочатку. Але таке повернення до давніх початків ставить під сумнів реформи як прогресивний поступальний рух уперед, що стає за таких обставин навряд чи можливим. «Повернути час» можна було тільки скасувавши дійсний статус всіх подій, що відбувалися в ньому, незважаючи на вигоду або збитки, які це скасування могло принести людям. Безперечно, що в такій реформі проглядається календарно-ритуальний початок, пов'язаний з Новим роком і періодом звернення небесних світил.

Отже бачимо, що еволюція суспільних відносин у Шумерському царстві супроводжувалася періодичними царськими «революціями», результатом яких було скасування всіх угод, прощення всіх боргів, звільнення всіх ув'язнених, – за словами Урукагіни, «відмивання» часу від людських гріхів.

Разом з тим, у більш пізній час виникали законодавчі акти, що регулювали відносини в різних сферах господарства та в сімейному житті, захищали власність вільної людини від посягань. Але найголовніше питання про обов'язковість царських правових едиктів для роботи судових органів шумерської держави – залишається дискусійним.

Власне, історія реформ Урукагіни отримала сумне завершення. Новий правитель протримався при владі трохи більше 6 років. Отже, ці заходи не змогли повернути Лагашу колишню міць, але сама ідея важливості

захисту прав підданих царя, висловлена у XXIV ст. до н. е., знайшла своє закріплення пізніше, у перших писаних збірниках законів Шумерського царства, Давнього Вавилону та Давнього Єгипту.

Аналізуючи історію культури Шумерського царства, американський шумерознавець (уродженець українського Жашкова. – Н. Є.) Семюель Крамер у 1952 році зробив дослідження рідкісного клинописного артефакту, який виявився текстом збірника законів шумерського правителя з династії Ур-Намму. На думку сучасних фахівців, цей правитель правив приблизно в 2050 році до н. е., тобто на 300 років раніше від царя Хаммурапі. Наприкінці XX ст. вченими було також висунуто гіпотезу, згідно з якою документ отримав назву «Закони царя Шульгі» – правителя Ура, царя Шумера і Аккада, котрий правив приблизно у 2094–2046 роках до н. е. та походив з III династії Ура. Цей правитель був сином Ур-Намму й активно продовжував батьківські реформи. На сьогодні цей документ вважають першим зводом законів Стародавньої Месопотамії, що дійшов до нас. Сама табличка зберігається в колекції музею Давнього Сходу в Стамбулі.

Досліджуючи артефакт, С. Крамер зазначив: «Писець розділив табличку на вісім колонок: чотири з лицьового боку та чотири на звороті. У кожній колонці було приблизно по 45 маленьких рядків, з яких піддавалося прочитанню менше половини. На лицьовій стороні знаходився довгий вступ, зрозуміти який можна лише частково через численні прогалини в тексті. Ось його короткий зміст. Коли світ був створений і доля країни Шумер та міста Ура визначена, Ан і Енліль, два головні шумерські божества, призначили царем Ура бога місяця Нанну. Той, своєю чергою, обрав своїм земним намісником Ур-Намму і зробив його правителем Шумера і Ура. Ур-Намму усунув ошуканців

і хабарників, або, як їх називає древній писар, «вимагачів», що захоплювали биків, овець та ослів громадян. Він заснував справедливу та незмінну систему заходів і ваг. Він подбав, щоб «сирота не ставав жертвою багатія», «вдова – жертвою сильного», «людина одного шекеля – жертвою людини міни». Хоча відповідна частина тексту на табличці відсутня, у ній, очевидно, йшлося про те, що такі закони встановлені в ім'я справедливості й заради блага всіх громадян... Три інші закони, незважаючи на всю їхню заплутаність і фрагментарність, надзвичайно важливі для історії розвитку суспільних відносин та етичних норм. Вони доводять, що за 2000 років до н. е. закон «око за око, зуб за зуб», який є одним з основних біблійних законів і, отже, продовжував існувати набагато пізніше, поступився місцем у Шумері більш гуманному праву, що замінив тілесні покарання грошовими штрафами»¹ [10, розділ 8 Своди законів. Первий «Моисей»].

З плином часу ідея справедливості в ім'я усіх громадян, закріплена в цьому документі, запозичалась наступними правителями вже як традиційний елемент правової культури шумерів. Отже можна стверджувати, що в III тисячолітті до н. е. шумери вже мали уявлення про права, гарантовані законом.

Аналізуючи питання щодо специфіки філософсько-етичних критеріїв у законодавчих актах давньошумерських правителів, слід погодитися з думкою професора В. Ємельянова, який зазначив: «Світоглядною основою права в Шумері були категорії *ні-гі-на* («істинність, сталість») та *ні-сі-са* («справедливість, рівність»). Категорії ці виникають у громаді та розглядаються як невід'ємні атрибути світобудови, без яких є неможливим світовий порядок. Безсумнівно, бажання сталості й рівності має враховувати особливості землеробської

¹ Переклад – Є. Н.

праці на стадії пізньої первісності – з роботою в одному місці, збиранням із цього місця результатів праці, рівної забезпеченості знаряддям праці та майном. Загалом це бажання може бути сформульовано так: “Існує щось одне, яким мають бути забезпечені усі”. Парадоксальним чином з цього випливає і друге твердження: “Всі хочуть одного”, а за ним іде й третє: “Оскільки всі хочуть одного, то кожна людина подібна до іншого”. Заперечується право іншої людини, по-перше, на інше бажання, по-друге, на відмінність від інших людей. Але з розвитком держави з’являються енергійні та амбітні люди, які потребують усієї повноти влади та прагнуть встановити свій порядок. Виникає конфлікт між більшістю, яка живе “як усі”, і одинаком, якому “найбільше треба”. Ворогуючі сторони намагаються досягти компромісу, і результатом такого компромісу є правові уявлення, що ґрунтуються на поєднанні звичайного общинного права та встановлення царської влади» [8, с. 94].

Згодом ідеї захисту прав людини (не лише привілейованої) у рабовласницькому суспільстві Давнього Шумеру позначились на законодавстві Давнього Вавилону. Найбільш відомими тут, безумовно, виступають Закони царя Хаммурапі, написані близько 1757 року до н. е. Успішний завойовник і будівничий країни, Хаммурапі велику увагу приділяв посиленню централізації своєї влади та правосуддю в країні. У заключній частині зводу законів він вмістив пряме пояснення щодо призначення законів та обов’язків справедливого правителя. Прославляючи себе і свої заслуги він сказав уже традиційну на той час фразу: «Для того, щоб сильний не гнобив слабшого, щоб виявити справедливість до сироти та вдови, я начертав у Вавилоні... основи, що є міцними як небо і земля, для встановлення права в державі, для рішення суперечок у країні, для надання справедливості пригнобле-

ному, мої дорогоцінні слова на моєму пам’ятнику, і поставив перед зображенням мене, царя-законодавця» [11, с. 49]. У цих словах, мабуть, максимально відображено бажання царя продемонструвати свою еталонну справедливість, наслідуючи традиції предків. Але одночасно закріплювалось розуміння царського закону як потужного гаранта для захисту слабких від могутніших, подаючи їм надію на захист від свавілля сильних.

Разом з тим слід розуміти, що правове буття у Давньому Вавилоні не передбачало такого поняття, як рівність усіх людей перед законом. Суспільство мало класову побудову з чіткою соціальною ієрархією. Слід погодитися з С. Крамером, який так охарактеризував стан правосвідомості населення у Вавилонській державі: «Закон і правосуддя були основоположними поняттями для стародавніх шумерів як у теорії, так і на практиці» [10].

Для кращого розуміння питання захисту прав підданих у Вавилонському царстві доцільно звернутися і до текстів так званих «пільгових грамот», які з’являлися після проголошення Законів Хаммурапі. Одна з них сповіщала: «Якщо цар не дотримується справедливості, його народ потрапить у хаос, країна розпадеться. Якщо він не дбає про справедливість у своїй країні, Еа, владика доль, змінить його (благу) долю і дасть йому протилежну. Якщо він не дбає про свого жерця “абкаллу”, його дні будуть припинені. Якщо він не дбає про жерця прорікань, країна обуриться проти нього. Якщо він слухає наклепника, його рішення будуть змінені. Якщо він слухає поради Еа, великі боги дадуть йому жити в мудрості та знанні правди» [10]. Сьогодні важко встановити подробиці походження цієї грамоти, але вона чітко свідчить про факт літеральної фіксації певних обов’язків правителя, що є очевидною ознакою обмеження його влади іншими силами в державі.

Цікавими для нас є й інші пільгові грамоти того часу. Так, наприклад, пропонуємо розглянути документ «Скаргу вавилонян перед царем», характеристику якої уперше надав німецький вчений Г. Вінклер [18].

У документі самі вавилонські громадяни скаржаться царям Шамашшумукину та Ассурбаніпалу про порушення встановленого порядку: «Царі, наші пани, вступаючи на престол, думали про охорону наших прав і про наш добробут. Вони встановили, щоб ми охороняли жінок, які живуть на нашій території, чи то еламітянки, чи то з Табала, чи арамеянки; Вони сказали: Боги дали вам розум і мудрий розум; для всіх країн Вавилон – зв'язок земель; право та безпека [(товариства з)] двадцяти, що входять до нього, гарантовані; ім'я хартії: “Бурташ-Іштін-біт-Бабілу”; навіть собака, що бігає Вавилоном, не може бути вбита. В ім'я Вавилона у нас гарантовані права всім жінкам, які в ньому одружені. Нехай продовжать царі на вік благодіяння, які вони нам надали» [10].

Отже, пільгова грамота названа за своїми першими словами, подібно до «Набеас Согрус». Вона містила такі гарантії: 1) на вавилонській території ніхто не може бути позбавлений права на особисту безпеку; 2) жодна жінка, навіть іноземка, не може бути відведена в рабство; 3) групи людей до 20 осіб можуть вільно, під заступництвом законів, пересуватись у таких містах, як «Бурташ-Іштін-біт-Бабілу» (крупних торгівельних центрах. – *Н.Є.*); 4) декларувалась абстрактна гарантія життя людини; 5) вільним одруженим жінкам грамотою гарантувалось забезпечення захисту їхніх прав (без переліку. – *Н.Є.*).

Наведені приклади є свідченням згоди правителя Вавилону на визнання права окремих прошарків суспільства, сподіваючись на їхню прихильність і підтримку. Такі права гарантувались царями у вигляді «пільг», «дарунку», але механізму

їх реалізації ми не знаємо. Водночас рівень розвитку судової системи у Давньому Вавилоні був невисоким.

Висновки. Шумерська культура, поряд з єгипетською та еламською, є найдавнішою культурою людства, що дійшла до нас у пам'ятниках власної писемності. Значення шумерських джерел важко переоцінити. Але, мабуть, найсуттєвішим внеском шумерів в історію світової культури є винахід писемності, вона стала потужним прискорювачем прогресу в усіх галузях діяльності людини. Писемність і освіта змінили ставлення людей один до одного: кровна спорідненість доповнилася спорідненістю духовною на підставі приналежності людей до однієї письмової традиції та пов'язаної з нею системи цінностей.

Аналізуючи давні записи ми можемо стверджувати, що шумери високо цінували істину, доброту, закон, порядок, справедливість, свободу, чесноту, співчуття і милосердя. Отже, в основу законів Давнього Шумеру було закладено відповідні елементи для боротьби з брехнею і злом, беззаконням і безладом, несправедливістю, пригніченням, пороками і жорстокістю. Світоглядною основою права в Шумері були категорії «ні-гі-на» («істинність, сталість») та «ні-сі-са» («справедливість, рівність»). Ці категорії виникали в громаді та розглядались як невід'ємні атрибути світобудови, без яких світовий порядок не уявлявся можливим.

Однак мислителі Шумера не створили чіткого філософського вчення і не мали досить ясної системи моральних принципів чи заповідей. Людина та її призначення у світогляді шумерських мислителів не були значними об'єктами. Шумери не мали спеціального зводу етичних норм. Права людини, по суті, виводились із розуміння її гідності та цінності для суспільства, але обов'язок правителя захищати справедливість у державі було вперше літерально зафіксовано в Лагаше, у XXIV столітті до нашої

ери. Така практика закріпилась надалі в законодавстві Давнього Шумеру, а вислів «щоб сирота не ставав жертвою багатія... вдова – жертвою сильного», стане традиційним. Його можна побачити і в Законах Шульгі, і у зводі законів царя Хаммурапі, і навіть у законотворчості правителів інших країн.

Шумерів ніколи не хвилювала складна проблема свободи волі – одна з основних моральних проблем, які найбільш хвилювали філософів Заходу. Окремі ідеї втілювалися в юридичні норми, але ранні уявлення про загальні права людини не зароджувалися виключно в одній місцевості з якоюсь конкретною формою правління. Вони стосувалися віковичних і універсальних питань щодо взаємовідносин між окремими людьми та суспільством. У цілому ж, накопичені у Шумерському царстві правові традиції та звичаї значно вплинули на розвиток культури права в Давньому Єгипті та в інших країнах Світу, а в часи Давньої Греції Цицерон буде стверджувати, що в основі права лежить властива природі справедливість, яка вимагає не шкодити іншим і не порушувати чужу власність.

У статті досліджено питання щодо виникнення перших концепцій стосовно захисту прав людини в державі. Шумерська культура є найдавнішою культурою людства, що дійшла до нас у пам'ятниках власної писемності. Значення шумерських джерел важко переоцінити. Аналізуючи давні записи ми можемо стверджувати, що шумери високо цінували істину, доброту, закон, порядок, справедливість, свободу, чесноту, співчуття і милосердя. Отже, в основу законів Давнього Шумеру закладали відповідні елементи для боротьби з брехню і злом, беззаконням та безладом, несправедливістю, пригніченням, пороками і жорстокістю. Однак, мислителі

Шумера не створили чіткого філософського вчення і не мали досить ясної системи моральних принципів чи заповідей. У шумерів не було спеціального зведення етичних норм. Людина та її призначення у світогляді шумерських мислителів не були значними об'єктами. Права людини тоді по суті виводилися із розуміння її гідності та цінності в суспільстві, але обов'язок правителя захищати справедливість в державі було уперше літерально зафіксовано в Лагаше, у XXIV столітті до нашої ери. Така практика закріпилась надалі у законодавстві Давнього Шумеру.

Згодом ідеї захисту прав людини (не лише привілейованої) у рабовласницькому суспільстві Давнього Шумеру позначилися на законодавстві Давнього Вавилону. Найбільш відомими тут, безумовно, виступають Закони царя Хаммурапі. Значення шумерських та вавилонських джерел права важко переоцінити. Мабуть, найсуттєвішим їх внеском в історію права є писемна фіксація перших примітивних спроб забезпечення прав людини у державі. Ранні уявлення про загальні права людини не зароджувалися виключно в одній місцевості з якоюсь конкретною формою правління. Вони стосувалися віковичних і універсальних питань щодо взаємовідносин між окремими людьми та суспільством. У цілому ж, накопичені у Шумерському царстві правові традиції та звичаї значно вплинули на розвиток культури права в Давньому Єгипті та в інших країнах Світу, а в часи Давньої Греції Цицерон буде стверджувати, що в основі права лежить властива природі справедливість, яка вимагає не шкодити іншим і не порушувати чужу власність.

Ключові слова: права людини, справедливість, людина у правових традиціях Шумеру.

Yefremova N. Features of the formation of the idea of protecting human rights in the city-states of Sumer

The article explores the question of the emergence of the first concepts of the protection of human rights in the state. The Sumerian culture is the oldest culture of mankind that has come down to us in written monuments. The importance of Sumerian sources cannot be overestimated. Analyzing ancient records, we can state that the Sumerians highly valued truth, kindness, law, order, justice, freedom, virtue, sympathy and mercy. Consequently, the laws of the city-states of Sumer were based on the appropriate elements to combat lies and evil, lawlessness and disorder, injustice, oppression, vices and cruelty. However, the thinkers of Sumer did not create a clear philosophical doctrine and did not have a sufficiently clear system of moral principles or commandments. The Sumerians did not have clear, fixed ethical standards. Man and his purpose in the worldview of the Sumerian thinkers were not significant objects. Human rights were then derived from an understanding of the dignity and value of a person in society. There was a duty of the ruler to protect justice in the state. This was first recorded in Lagash, in the 24th century BC. This practice was later fixed in the legislation of Ancient Sumer. Subsequently, the ideas of protecting human rights and not only privileged in the slave-owning society of Ancient Sumer were reflected in the legislation of Ancient Babylon. The most famous were the laws of King Hammurabi. The importance of the Sumerian and Babylonian sources of law cannot be overestimated. Perhaps their most significant contribution to the history of law is the written record of the first primitive attempts to ensure human rights in the state. Early ideas of general human rights

did not originate in one locality alone. They dealt with age-old and universal questions of the relationship between individuals and society. The legal traditions and customs accumulated in the Sumerian kingdom had a significant impact on the development of the culture of law in Ancient Egypt and other countries of the world. During the period of Ancient Greece, Cicero would argue that the basis of law is the inherent justice of nature, which requires not to harm others and not to violate the property of others.

Key words: human rights, justice, man in the legal traditions of Sumer.

Література

1. Тодыка, Ю. Н. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине / Ю. Н. Тодыка, О. Ю. Тодыка. Киев : Концерн «Видав. Дім «Ін Юре», 2004. 368 с.
2. Антонович М.М. Еволюція поняття прав людини та проблема їх класифікації. Право України. 2005. № 12. С. 9-16.
3. Кожан В.В. Класифікація особистих прав людини. Науковий вісник Ужгородського Національного університету : Серія: Право / гол. ред. Ю.М. Бисага. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2015. Вип. 35. Ч. 1. Т. 1. С. 24-27.
4. Лазур, Я. Розвиток прав і свобод громадян у період античності. Публічне право. 2011. № 3. С. 245-252.
5. Гулаткан Т. Витоки концепції прав людини. Юридичний вісник, 2020. № 1. С. 329-335.
6. Хрестоматия по истории Древнего Востока / Под ред. Струве В.В. и Редера Д.Г. М. Изд-во восточной литературы. 1963. 544 с.
7. Мустафін О. «Голос народу». Цар Уруїнімгіна – «Перший реформатор в історії». Історична правда. 2019-09-24. URL : <http://www.istpravda.com.ua/articles/2019/09/24/156268/>
8. Емельянов В.В. Древний Шумер. Очерки культуры. СПб. Издательский дом: Петербургское Востоковедение, 2001. 359 с.
9. История Древнего Востока. Зарождение древнейших классовых обществ и первые очаги рабовладельческих цивилизаций. Ч.1. Месопотамия /

Под. ред. И. М. Дьяконова. Москва : Наука, 1983. 534.

10. Сэмюэл Н. Крамер. *История начинается в Шумере* / Пер. Ф. Л. Мендельсона; под ред. и с предисл. В. В. Струве. М.: Издательство «Наука», 1965. – 256 с.

11. Волков И.М. *Законы Вавилонского царя Хаммураби. С 8 рисунками и картой.* // *Культурно-исторические памятники Древнего Востока. Выпуск I* / Под

общ. ред. проф. Б.А. Тураева. М. 1914. 52 с.

12. Winckler, *Zur babyl. Verfassung.* *Altorient. Forsch.* II. Langdon, *An early Babyl. tablet of warnings for the king.* *Journ. Amer. of Orient. Stud.*, 28. Bedser, *Die babyl. Kudurruinschriften. Beitrage zur Assyriologie*, II. Hinke, *A new boundary stone of Nebuchadnezzar I.* *The Babyl. Expedition of the Univ. of Pennsylvania*, D. IV, 1907.

